

Bernard Lewis ve Oryantalist Gelenek

Özgür ORAL*

Giriş

BERNARD LEWIS, XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren, bütün İslâm dünyası ve özellikle Türkiye üzerine çalışmış önde gelen oryantalistlerdendir. İslâm dünyasının tarihsel ve mevcut durumu, İslâm siyaset teorisi, İslâm-Batı ve İslâm-Modernlik ilişkileri, Yahudilik ve Ortadoğu siyasî coğrafyası gibi konular onun çalışma alanlarını oluşturur. Lewis'in burada geniş bir şekilde değerlendirmeye çalışacağımız *Modern Türkiye'nin Doğuşu*¹ adlı eseri, alanındaki ilk çalışmalardan biri olmasının yanında, kendisinden sonraki literatürü ciddi bir biçimde etkilemiş ve yönlendirmiş olması açısından da Türk siyasî tarihi yazımında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Bernard Lewis'in biyografisi ve çalışmaları hakkında genel bilgiler vermenin yanısıra, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*'nun bir değerlendirmesi amaçlanmaktadır.

Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Notlar

Bernard Lewis, 1916 senesinde, Londra'da doğdu. Yahudi bir aileye mensuptur. Üniversite öncesi eğitimini bu şehirde tamamladı. 1936 yılında Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Bölümü'nü bitiren Lewis, 1937 yılında da Paris Üniversitesi Semitik İncelemeler Kürsüsü'nden mezun oldu. Tarih bölümünde yüksek lisansını tamamladıktan sonra, 1939 yılında Londra Üniversitesi İslâm Tarihi Kürsüsü'nden döneminin meşhur oryantalistlerinden H.A.R. Gibb'in danışmanlığında hazırlamış olduğu *The Ori-*

* İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi.

1 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra ve New York: Oxford University Press, 1961. Türkçesi için bkz. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırath. Ankara: TTK Yayınları, 1970.

gins of Ismailism adlı teziyle doktor unvanını aldı.² Mezuniyetinin ardından Londra Üniversitesi'nde yardımcı öğretim elemanı olarak göreve başladı. Ardından savaş döneminde İngiliz Silahlı Kuvvetleri'ne Ortadoğu dilleri ve kültürüne olan vukûfiyeti —ki birçok Batı dilinin yanısıra Arapça, Aramice, İbranice, Latince, Farsça, Osmanlıca ve Türkçe gibi klasik diller konusunda uzmandır— dolayısıyla göreve çağrılmış ve beş sene bu görevde kalmıştır. Bu dönemde İngiliz ordusu ve istihbaratı ile kurmuş olduğu ilişkiden ve daha sonraki çalışmalarında ortaya koyduğu söylemin İngiliz dış politikasına denk düşmesinden olsa gerek, Lyndon Larouche, Bernard Lewis'i İngiliz istihbaratının Ortadoğu hakkındaki akıl hocası olarak niteler.³

Bernard Lewis, mezuniyeti ile göreve başladığı dönem arasındaki süreçte, 1940 yılında *İsmaililiğin Kökenleri*⁴ ve *Bugünkü Türkiye*⁵, 1941 yılında da A.J. Arberry'nin sunuşuyla *Arap Araştırmalarına İngilizlerin Katkıları*'ni⁶ yayımlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından üniversiteye dönerek akademik çalışmalarına devam eder. 1947 yılında ise *Diplomatik ve Siyasî Arapça El Kitabı*'ni⁷ yayımlar. Bu kitapla amaçladığı “yeni ortaya çıkmaya başlayan Arap Milliyetçiliği dünyasında görevlerini yerine getirmeye çalışan Avrupalı diplomat ve politikacılara faydalı olmak”tır.⁸ 1948 senesinde ise bu çalışmasını, editörlüğünü yaptığı *Büyücüler Diyarı*⁹ adlı edisyon çalışması izler.

1950 yılına gelindiğinde Arap Birliği projesi uluslararası diplomaside kendisine bir yer bulmaya başlamıştır. Bu dönemde Lewis, *Tarihte Araplar*¹⁰ adlı eserini kaleme almıştır. Bu eseri, Bernard Lewis'in özellikle Hz.

2 A.L. Tibawi, “İngilizce Konuşan Oryantalistler: İslâm'a ve Araplara Yaklaşımlarına Dair İkinci Eleştiri”, *Krizdeki Oryantalizm*, çev. Ahmet Rana, A.L. Tibawi, Enver Abdülmelik ve Hamid Algar, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998, s. 153.

3 Lyndon Larouche, “11 Eylül Amerikan Darbesidir”, söyleşen: Taha Özhan, çev. Altay Ünaltay, <http://yarin1ist.tripod.com/haziran2002/12.htm>.

4 Bernard Lewis, *The Origins of Ismailism; a Study of the Historical Background of the Fatimid Caliphate*, Cambridge, Eng.: W. Heffer, 1940.

5 Bernard Lewis, *Turkey to-Day*, Londra: Hutchinson, 1940.

6 Bernard Lewis, *British Contributions to Arabic Studies*, Londra ve New York: Longmans Green Press, 1941.

7 Bernard Lewis, *A Handbook of Diplomatic and Political Arabic*, Londra: Luzac, 1947.

8 Süleyman S. Nyang ve Samir Abed Rabbo, “Bernard Lewis ve İslâmî Araştırmaları: Bir Değerlendirme”, çev. Bedirhan Muhib, *Oryantalistler ve İslâmiyatçılar; Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989, s. 205.

9 Bernard Lewis, *Land of Enchanters; Egyptian Short Stories from the Earliest Times to the Present Day*, Londra: Harvill Press, 1948.

10 Bernard Lewis, *The Arabs in History*, Londra ve New York: Hutchinson's University Library, 1950. Türkçesi için bkz. *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

Muhammed ve İslâm tarihi hususlarında yapmış olduğu yorumlar nedeniyle, pek çok eleştiri almıştır. Eleştiriler, onun İslâm'ın ne olduğunu bilmediği yönünde kendini göstermekten ziyade, İslâm ve Arap tecrübelerini açıklama ve anlatmada kullandığı yöntemlerde özellikle bilinçli bir tahrifat olduğu şeklindedir.¹¹

Bernard Lewis'in Türkiye üzerine yapmış olduğu çalışmalar da bu döneme rastlar. Süleyman S. Nyang ve Samir Abed Rabbo her ne kadar bu durum ile 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması arasında bir paralellik kursalar da,¹² bu durumun nedenlerinden bir diğeri de İngilizlerin II. Dünya Savaşı sonrasında değişen genel Ortadoğu ve Türkiye politikası olabilir.

1952'de yayımlanan *Türk Arşivlerinden Belgeler ve Notlar*¹³ adlı çalışması, 1949 senesinde üniversitede başlamış olduğu Türk arşiv belgelerini tasnif edip kataloglama çalışmasının bir ürünüdür. Bu eserde özellikle Osmanlı arşivlerindeki Arap eyaletleriyle ilgili belgeler hakkında bilgiler ve değerlendirmeler yer almaktadır. Bu tarihten 1961 senesinde *Modern Türkiye'nin Doğuşu*'nu yayımlayana kadar geçen süre içerisinde Bernard Lewis, muhtelif dergilerde Türkiye'nin güncel durumu ve tarihi ile ilgili yazılar —“Bugünkü Türkiye”, “Türkiye’de İslâmî Direniş” ve “Osmanlı Arşivinde Çalışmalar” gibi— yayımlamaya devam etmiştir. Bunların yanı sıra Soğuk Savaş'ın başlamış olması ve Ortadoğu'daki komünizm tehdidi de Lewis'in gündeminde yer almış ve “İslâm ve Komünizm”, “Sovyet Baskılarına Ortadoğu'dan Tepkiler” gibi yazılar yazarak anti-komünist bir söylemin üretilmesine katkıda bulunmuştur. 1962 senesinde ise P.M. Holt ile beraber, “Arap, Fars ve Türk Tarih Yazımı” ve “Avrupa Tarih Yazımında İslâm ve Ortadoğu'nun Yeri” gibi bölüm başlıklarının bulunduğu *Ortadoğu Tarihçileri*¹⁴ adlı edisyon bir eseri yayımlanır. Yine bu dönemde yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi*'nin ikinci edisyonundaki sayısız makale, Bernard Lewis imzası taşır.

Bernard Lewis'in 1961 yılında *Modern Türkiye'nin Doğuşu* adlı meşhur kitabı yayımlanır. Bu kitabı *İstanbul ve Osmanlı Medeniyeti*¹⁵ adlı kitap takip eder. Bu çalışmalarla Bernard Lewis, adını önde gelen Türkiye uzmanları arasına yazdırır. Ardından *Ortadoğu ve Batı*¹⁶ adlı çalışması Indiana

11 Nyang ve Rabbo, a.g.m., s. 205-207.

12 Nyang ve Rabbo, a.g.m., s. 207.

13 Bernard Lewis, *Notes and Documents from the Turkish Archives*, Kudüs, 1952.

14 Bernard Lewis ve P.M. Holt, *Historians of the Middle East*, Londra: Oxford University Press, 1962.

15 Bernard Lewis, *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, University of Oklahoma Press, 1963. Türkçesi için bkz. *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, çev. Nihal Önel, İstanbul: Varlık Yayınları, 1975.

16 Bernard Lewis, *The Middle East and the West*, Bloomington: Indiana University Press, 1964.

Üniversitesi yayınları arasından çıkar. Bundan sonraki kitabının adı ise *Radikal Bir İslâm Mezhebi: Haşhaşiler*¹⁷ olmuştur.

60'lı yılların dünyasına bir göz atıldığında iki şey dikkati çekecektir: Arap-İsrail savaşlarına dönüşen gerginlik ve Batı dünyasında yükselen ırkçılığa karşı başgösteren protesto hareketleri. Bunlar da Lewis'in gündemi-ne anında girer ve *İslâm'da Irk ve Renk*¹⁸ adlı kitabı kaleme alır. Bu kitapta da Lewis, "İslâm'ın renk körü olmadığını", bir başka deyişle İslâm'da da ırk ayrımın bulunduğunu iddia eder. Arap ve Müslüman çevrelerden bu hususta Lewis'e birtakım eleştiriler yöneltilmiştir.¹⁹ Bu dönemlerde Lewis, ayrıca *Cambridge History of Islam*'in²⁰ da editörlüğü vazifesini P.M. Holt ve Ann K.S. Lambton ile birlikte üstlenmiştir. Bu eser hâlâ İslâm dünyası ve tarihi üzerine yapılmış önemli çalışmalar arasındaki yerini korumaktadır.

Lewis, 1939 senesinde göreve başladığı Londra Üniversitesi'nden 1974 yılında ayrılır ve Princeton Üniversitesi'nde görev yapmaya başlar. Bernard Lewis bu tarihten sonra Avrupa macerasını sonlandırmış, "Oryantalizmin (...) en umut verici yer[i] olarak gördüğü"²¹ için çalışma yerini değiştirmiştir. ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, yeni egemenlik alanlarına ilişkin bilgi ihtiyacını karşılamak için Washington'da Ortadoğu Enstitüsü, ardından da New York'ta Ortadoğu Sorunları Merkezi kurmuştur. Ayrıca ABD'de oryantalist teşkilatlanmanın gerçekleşmesinde Avrupalı oryantalistlerden faydalanma yoluna gidilmiştir.²² Bu amaçla dönemin önde gelen oryantalistlerinden Avrupa'ya gidenler olmuştur —H.A.R. Gibb ve Gustave Edmund von Grunebaum gibi. Bu kişileri Gibb'in talebesi olan bir diğer oryantalist, Bernard Lewis takip eder. Bunda ayrıca 60'lı yıllardan sonra İngiltere'deki şarkiyat araştırmaları merkezleri ve fakültelerinin ümit kırıcı durumu da etkili olmuştur. Lewis'in Amerika'ya gidişi ile birlikte artık yapmış olduğu çalışmalarda da bir artış gözlemlenmektedir. Sırasıyla *Tarih'te İslâm*,²³ *Muhammed Peygamber'den İstanbul'un Alınışına Kadar İslâm*,²⁴

17 Bernard Lewis, *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, New York: Octagon Books, 1980.

18 Lewis, Bernard, *Race and Color in Islam*, New York: Octagon Books, 1971.

19 Bir eleştiri örneği için bkz. Nyang ve Rabbo, a.g.m., s. 218-220.

20 P.M. Holt, Ann K.S. Lambton ve Bernard Lewis, *The Cambridge History of Islam*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970. Türkçesi için bkz. *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev. kollekif., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, IV c.

21 Nyang ve Rabbo, a.g.m., s. 212.

22 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2002. s. 167-172.

23 Bernard Lewis, *Islam in History: Ideas, Men and Events in the Middle East*, New York: Library Press, 1973.

24 Bernard Lewis, *Islam: From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, New York: Harper & Row, 1974, II c.

Hatırlanan, Kurtarılan ve İcad Edilen Tarih,²⁵ *Klasik ve Osmanlı İslâmı Çalışmaları*,²⁶ *İslâm Dünyası*,²⁷ *16. Yüzyıl'da Filistin Kasabalarında Nüfus ve Varidat*²⁸ başlıklı çalışmalara imza atmış ve bu çalışmalarıyla Amerika'nın önde gelen oryantalistlerinden biri olarak yerini pekiştirmiştir. Lewis'in çalışmaları özellikle Amerikalı Yahudi cemaati ve İsrail tarafından övgüyle karşılanmıştır. Bundan dolayıdır ki 1974 senesinde Kudüs İbrani Üniversitesi'nden fahri doktorluk ünvanı almış, 1978 senesinde de İsrail Teknoloji Enstitüsü Harvey Ödülü'ne layık görülmüştür.²⁹

1980'lerde Lewis, aynı üretkenlikle çalışmalarına devam etmiştir. Lewis, bu dönemde Yahudilerle ilgili bir dizi kitaba imza atar. Bu çalışmalardan ilki Benjamin Braude ile birlikte editörlüğünü üstlendiği *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanlar ve Yahudiler*³⁰ adlı çalışmadır. Bir sonraki kitap çalışması ise *İslâm'ın Yahudileri*³¹ olmuştur. Bir diğeri ise *Semitistler ve Anti Semitistler*³² çalışmasıdır. Bu yıllarda yayımladığı diğer çalışmaları ise İran İslâm Devrimi ile tırmanışa geçmiş olan Amerikan karşıtı söylemi anlama adına olsa gerek, Müslümanların Batı konusundaki bilgilerinin ne olduğunu, bu bilgilerin tarihi seyrini ya da başka deyişle İslâm dünyası ve Batı dünyası arasındaki ilişkilerin gelişimini incelediği *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*³³ ve *İslâm'ın Siyasal Söylemi*³⁴dir.

İslâm'da Irk ve Kölelik,³⁵ *İslâm ve Batı*,³⁶ *Avrupa'daki Müslümanlar*,³⁷

25 Bernard Lewis, *History: Remembered, Recovered, Invented*, Princeton: Princeton University Press, 1975.

26 Bernard Lewis, *Studies in Classical and Ottoman Islam, 7th-16th Centuries*, London: Variorum Reprints, 1976.

27 Bernard Lewis, *The World of Islam: Faith, People, Culture*, Londra: Thames and Hudson, 1976.

28 Amnon Cohen ve Bernard Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1978.

29 Nyang ve Rabbo, a.g.m., s. 213.

30 Benjamin Braude ve Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, New York: Holmes & Meier Publishers, 1982, II c.

31 Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1984.

32 Bernard Lewis, *Semites and Anti-Semites: An Inquiry into Conflict and Prejudice*, New York: Norton, 1986.

33 Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, 1. baskı, New York: W. W. Norton, 1982. Türkçesi için bkz. Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupayı Keşfi*, çev. İhsan Durdu, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.

34 Bernard Lewis, *The Political Language of Islam*, Chicago: University of Chicago Press, 1988. Türkçesi için bkz. *İslâm'ın Siyasal Söylemi*, çev. Ünsal Oskay, İstanbul: Cep Kitapları, 1993.

35 Bernard Lewis, *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry*, New York: Oxford University Press, 1990.

36 Bernard Lewis, *Islam and the West*, New York: Oxford University Press, 1993.

37 Bernard Lewis ve Dominique Schnapper, *Muslims in Europe, Social Change in Western Europe*, London: 1994.

Modern Ortadoğu'nun Biçimlenmesi,³⁸ *Çatışan Kültürler*,³⁹ *Ortadoğu*,⁴⁰ *Ortadoğu'nun Çoklu Kimlikleri*,⁴¹ *Ortadoğu Mozaigi*,⁴² *Yanlış Giden Neydi?*⁴³ ve *İslâm'ın Krizi*⁴⁴ adlı kitapları ise 90'lı yıllardan sonra kaleme almış olduğu eserleridir. *Yanlış Giden Neydi?* ve *İslâm'ın Krizi*, 11 Eylül sonrası dönemde kaleme alınmış eserlerdir ve burada Bernard Lewis'in İslâm ve İslâm dünyası hakkında yapmış olduğu olumsuz değerlendirmeler okuyucuların ilk anda gözüne çarpmaktadır.

Bernard Lewis'in Türkiye nezdindeki önemi sadece Türkiye üzerine yapmış olduğu çalışmalardan kaynaklanmaz. Lewis, aynı zamanda bir "Türk Dostu" olarak bilinir ve algılanır. Çünkü gerek Ermeni Sorunu meselesindeki tavrı ve bu tavırdan dolayı Fransız mahkemelerince cezalandırılması⁴⁵ ve gerekse de Türkiye'nin demokratik kimliğine ve bölge ülkeleri için yegâne model olduğuna yapmış olduğu vurgu, Türkiye'nin resmî politikaları ile birebir örtüşür. Lewis, Türklerin bir Ermeni soykırımı gerçekleştirmediklerini, bunun Ermeni saldırılarına verilmiş bir cevap olarak anlaşılması gerektiğini vurgular.⁴⁶ Yine Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği meselesinde de Türklerden yana tavır koyar. Çünkü, aksi taktirde, Türkiye'de Batı karşıtı ve anti-demokratik akımların güçlenmesi riski söz konusudur. Fakat kötü ihtimal gerçekleşse ve Türkiye AB'ye giremese dahi bu durum, demokrasisi ve iyi Batılılaşması sayesinde, Türkiye'nin komşuları ve Ortadoğu ülkeleri nezdinde edindiği örnek/öncü rolünü gölgelemez.⁴⁷ Bu ve

38 Bernard Lewis, *The Shaping of the Modern Middle East*, New York: Oxford University Press, 1994.

39 Bernard Lewis, *Cultures in Conflict: Christians, Muslims and Jews in the Age of Discovery*, New York: Oxford University Press, 1995. Türkçesi için bkz. *Çatışan Kültürler*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

40 Bernard Lewis, *The Middle East: 2000 Years of History from the Rise of Christianity to the Present Day, History of Civilisation*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1995.

41 Bernard Lewis, *The Multiple Identities of the Middle East*, New York: Schocken Books, 1998. Türkçesi için bkz. *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitapları, 2000.

42 Bernard Lewis, *A Middle East Mosaic: Fragments of Life, Letters, and History*, New York: Random House, 1999.

43 Bernard Lewis, *What Went Wrong?: Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2002.

44 Bernard Lewis, *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*, Modern Library (ed.), New York: Modern Library, 2003. Türkçesi için bkz. *İslâm'ın Krizi*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Literatür Yayınları, 2003.

45 Bu dava hakkında Bernard Lewis ile yapılan bir görüşme için bkz. Dalio Karpel, "There was no Genocide", *Haaretz Daily*, Jerusalem, 23 Ocak 1998.

46 Bernard Lewis'in Ermeni Soykırımı iddialarına bakışı ile ilgili bir değerlendirme için bkz. <http://www.hr-action.org/armenia/LeMonde.htm>.

47 Bernard Lewis ile 15.02.2002 tarihinde yapılmış mülakat; <http://www.zaman.com.tr/2002/02/15/dis/h4.htm>.

benzeri fikirleri dolayısıyla olsa gerek, 1998 yılı Atatürk Uluslararası Barış Ödülü Bernard Lewis'e verilmiştir. Lewis, ödülünü, Çankaya Köşkü'nde bizzat dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den almıştır. Demirel, Bernard Lewis'i "ortaya koyduğu belgeler, yaptığı eleştiri ve yorumlarla, özgürlüğü ve demokrasiyi savunuyor. İnsanlığı hoşgörüye çağırıyor"⁴⁸ sözleri ile taltif etmiştir.

Yine aynı şekilde 2002 senesinde Amerika Atatürk Toplumları Derneği (ASA) tarafından, "evrensellik ve barışı simgeleyen" Atatürk ödülüne layık görülmüştür. Buna gerekçe olarak da Bernard Lewis'in Türkiye'yi çok iyi kavramış olduğu ve İslâm ve Batı medeniyetine bakışının Atatürk ile aynı çizgide olduğu gösterilmiştir.⁴⁹

Prof. Dr. Bernard Lewis, 1986 senesinde emekli olma hakkı kazanmış olmasına rağmen, halen Princeton Üniversitesi'ndeki vazifesine devam etmektedir.

Modern Türkiye'nin Doğuşu

İlk baskısı 1961 senesinde Londra'da yayımlanmış olan *The Emergence of Modern Turkey* adlı kitap, Bernard Lewis'in Türkiye üzerine yapmış olduğu en temel çalışmasıdır. Biyografi kısmında da belirtildiği üzere bu esere hazırlık safhaları olarak *Bugünkü Türkiye* adlı çalışması ve çeşitli dergilerde Türkiye üzerine yazmış olduğu çeşitli makaleleri göstermek mümkündür. Kitabın Türkçe çevirisi, Prof. Dr. Metin Kıratlı tarafından hazırlanmış, 1970 yılında da Türk Tarih Kurumu Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Kitap 541 sayfa, iki kısım ve on dört bölümden oluşur. Kitabın arkasında ayrıca üç adet harita bulunmaktadır. Kitap sekiz baskı yapmış olmasına rağmen, kitabın içerisinde hâlâ, oldukça fazla miktarda, cümle düşüklükleri ve tashihe rastlamak mümkündür.

Kitabın birinci bölümü olan "Giriş: Türk Uygarlığının Kaynakları" başlıklı kısmına Lewis, Türk milleti fikrinin ne şekilde oluştuğunu açıklamak sûretiyle başlar. Bu bölümdeki değerlendirmelerine göre Türklük fikrinin oluşumunda etkili olanlar Türkiye'deki Avrupalı sürgünler, Avrupa'daki Türkoloji araştırmaları, Osmanlı sınırları içerisinde bulunan ve milliyetçi fikirlere daha açık olan uluslar ile Rusya Türkleri ve Tatarlardır. Lewis bu sürecin İslâmî özdeşlik duygusundan uzaklaşıp Avrupa'ya yönelmekle mümkün olduğu düşüncesindedir.⁵⁰

48 <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/143/AND5.htm>.

49 <http://www.zaman.com.tr/2002/05/27/dis/h12.htm>.

50 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 3.

Bu bölümde ayrıca Lewis, Türkiye'nin inşasına etki eden üç esas etki akımından bahseder: İslâmî unsur, Türk unsuru ve mahalli unsur. Ve bunlara modern zamanlarda dördüncü bir unsurun dahil olduğunu ifade eder: Bu da her yerde olduğu gibi Türkiye'de de mevcut düzene karşı yıkıcı bir darbe vuran Batı unsurudur.

Eserin "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılışı" başlığını taşıyan ikinci bölümünde Bernard Lewis, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına neden olan amilleri inceler ve bu husustaki literatürün bir değerlendirmesini sunar. Öncelikle bu sürecin karmaşık sebepler ve belirtiler yumağı olduğunu kabul eder. Ayrıca yıkılış nedenlerini devlet idaresi, iktisadî ve toplumsal hayat ile manevî, kültürel ve entelektüel değişme adları altında üç başlık altında inceler⁵¹ ve bu başlıklar altında bir dizi sebepler zinciri sıralar. Bu sebepler arasında askerî olanı ön plana çıkarır ve Osmanlıların çöküşünü, tıpkı Osmanlı devlet adamlarının düşündükleri gibi, savaş meydanlarında yenilmeye ve Batı'nın gelişen savaş teknolojisini Osmanlıların bir noktadan sonra takip edememesine bağlar. Bunun doğal sonucu olarak Osmanlı Devleti, bir Ortaçağ devleti olarak kalmıştır. Böyle bir yapıya da hızla modernleşen dünyada bir yer kalmaması pek tabiidir. Lewis'in bu yaklaşımı dönemin ege-men anlayışı durumundaki modernleşme anlayışının tarihe bakışını yansıtmaktadır.⁵²

Çöküşe ilişkin Batılı literatürün değerlendirmesinde ise, bu eserlerin yetersizliklerini ifade eder.⁵³ Bu eleştirisinin en temel öğeleri; yıkılış dönemi yazan tarihçilerin, Osmanlılardan ayrılan unsurlarca yazılan millî tarihlerin hamâsetinden ve düşmanca bakış açılarından sınırlanamaları ve Osmanlı Devleti'nin son dönemi için geçerli olan birtakım zaafı devletin tüm dönemlerine teşmil etmeleridir.

"Batı'nın Etkisi" başlıklı üçüncü bölümde, Osmanlıların ilk Batılılaşma teşebbüsleri incelenmiştir. Lale Devri ile başlatılan bu kısım, II. Mahmut'un tahta oturmasına kadar olan dönemi kapsar. Bu dönem içerisinde Osmanlıların yapmış oldukları birtakım uygulamalar ve yenilikler sunulur. Lewis'in bu kısımdan başlamak üzere tüm kitapta göze çarpan önemli bir eksikliği, Batılılaşmanın tam bir tarifini yapmamasıdır. Bu durumun en ziyade eksikliğinin hissedildiği nokta, Lewis'in Osmanlı Batılılaşmasını Lale Devri ile başlatmasıdır.⁵⁴ Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren, etrafın-

51 Lewis, *a.g.e.*, s. 22.

52 Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2002, s. 121-122.

53 Lewis, *a.g.e.*, s. 22.

54 Lewis, *a.g.e.*, s. 46.

daki medeniyetlerle bir ilişki içerisinde olmuştur ve kendi maslahatına uygun bir biçimde, diğer medeniyetleri “taklit etmeyi” yanlış görmemiş ve malî, idarî ve askerî alanda yapmış olduğu birçok yeniliklerde Bizans’ı ya da Batı’yı model alabilmiştir. Hal böyle iken, Lale Devri’ndeki birtakım uygulamaların Batılılaşmanın başlangıcı olarak değerlendirilmesini gerektiren şeyin ne olduğu, bu dönemdeki uygulamaların klasik dönem ve sonrasında iktibaslardan farklı olarak ne anlamlar içerdiği eserde açık bir biçimde ortaya konmamıştır.

Yine bu bölümde göze çarpan önemli bir sorun da, Lewis’in matbaa ya da Batı’dan gelen diğer şeylere ilişkin olarak genel Osmanlı tavrı hakkında yapmış olduğu değerlendirmedir. Osmanlıların ya da İslâm dünyasının, kafirlerin yazdıklarına itibar etmediklerini, çünkü bunda Müslümanların Hıristiyanlığı ve ondan gelen her şeyi reddetmelerinin etkili olduğunu ileri sürer.⁵⁵ Öyle ki, İslâm dünyası ya da Osmanlılar, “üstün” Batı medeniyetine karşı adeta bir set çekmişlerdir. Çünkü Batılı fikirler, Müslüman bilim çevrelerine ancak bu sette açılan birtakım “yarıklar” vasıtasıyla “sızabilmektedir”.⁵⁶ Bu sızmanın başlamasından sonra ise, hızlı bir biçimde geçiş kanalları genişler ve bu kanalların sayıları artar; damla halindeki sızıntı önce ırmak sonra da sel halini alır.⁵⁷ Lewis’e göre, bu durumun böyle olmasına neden olan olaylardan ilki Fransız İhtilali’dir. Fransız İhtilali’nin Hıristiyan bir kimliğinin olmayışı, diğer bir ifade ile laik karakteri, onun fikirlerinin Osmanlı dünyasında kolayca yankı bulmasına neden olmuştur. İhtilalle birlikte Osmanlı dünyasında hürriyet, müsavat ve milliyet kavramları kullanılır olmuştur ve bu kavramlar bir süre sonra Osmanlı toplum yapısını değiştirmiştir.⁵⁸ İkinci olay ise “XVI. Louis ile muhabereye girecek kadar Batı dünyasından haberdar olan III. Selim’in cülûsudur.” III. Selim’in Batı’nın üstünlüğünü tamamen kabullenip ona göre bir programı, Nizam-ı Cedid’i, uygulamaya koymasıyla artık Osmanlı Devleti günümüzde de devam etmekte olan bir sürece girmiştir. Fakat bir müddet sonra bu reformlardan memnun olmayanlar karşı taarruza geçerek III. Selim’i tahttan indirmişler ve reform programını askıya almışlardır.

Bernard Lewis’in Osmanlı Batılılaşmasını anlatırken Fransız İhtilali’ne yaptığı bu vurgu, eksik bir vurgudur. Fransız İhtilali’nin gerçekleşmesi ile III. Selim’in tahta geçmesi ve Batılılaşma programlarının başlaması aynı dönemlere denk gelse de aralarında Lewis’in iddia ettiği türden bir ilişkinin

55 Lewis, *a.g.e.*, s. 53.

56 Lewis, *a.g.e.*, s. 53.

57 Lewis, *a.g.e.*, s. 55.

58 Lewis, *a.g.e.*, s. 54-57.

olduğunu iddia etmek çok da kolay değildir. Osmanlı aydınları arasında Fransız İhtilali'nin fikirlerinin karşılık bulması, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte olmuştur.

III. Selim'in tahttan indirilmesi ve Nizam-ı Cedid'e son verilmesi, Osmanlı Devleti'nin artık tamamen yüzünü Batı'ya dönmüş olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. II. Mahmud dönemi ve Alemdar Mustafa Paşanın sadâreti ile reformlara devam edilmiştir. Bu olaydan Âli ve Fuat Paşa iktidarlarının sona ermesine kadar olan dönem, kitapta, "Osmanlı Reformu" başlığını taşıyan dördüncü bölümü oluşturur. Bu bölümde tarihimizde Tanzimat dönemi olarak bilinen süreçte meydana gelen bir dizi reformlar zinciri, içerdikleri siyasal anlamlarla birlikte ele alınmıştır. Kuşkusuz bu süreçte en merkezî konumu işgal eden şahsiyet II. Mahmut'tur. Lewis'e göre o, eski düzeni yıkan ama yerine kendi başıboş iradesinden başka bir şey koymayan birisidir.⁵⁹ Lewis, bununla birlikte Tanzimat döneminin diğer reformcularının, II. Mahmut'un yıkılmış olduğu zemin üzerinde, daha sonra yapılacak köklü modernleşme için gerekli alt yapıyı kurduklarını iddia eder.⁶⁰

Halbuki, II. Mahmut dönemi dikkatle incelendiği takdirde, Osmanlı Batılılaşması adına yapılan her türlü uygulamanın ilk nüvesine rastlamak mümkündür. Şöyle ki, gerek millet sistemi yerine Osmanlı vatandaşlığını yerleştirmeye çalışması, gerek Batılılaşmanın önündeki güçlerle mücadele ederek onları bertaraf etmesi ve Batılı askerî, siyasî ve eğitim kurumlarının ihdâsı ve gerekse de modern basının teşekkülü, II. Mahmut dönemi uygulamalarıdır. Şayet ömrü vefâ etseydi Tanzimat Fermanı'nı ilan edecek olanın da, Tanzimat uygulamalarını başlatacak olanın da onun olacağı, dönemdeki uygulamalardan kolayca anlaşılabilir. Bu anlamda II. Mahmut'un Osmanlı Batılılaşmasındaki öncü konumunun altını daha dikkatle çizmek gerekir.

Bu bölümde dikkat çeken bir diğer husus, Lewis'in XIX. yüzyıl Osmanlı (reform) tarihini tamamen ilerici-gerici çatışması şeklinde okumuş olmasıdır. Öyle ki, zaman zaman okuyucunun Osmanlı reformcularının asıl meselesinin içeride ve dışarıda devleti üstün bir konuma getirmek değil de, sadece içerideki gerici kuvvetleri (ulema ve yeniçeriler) ortadan kaldırmak, ya da tam tersi olarak, reformlara karşı olanların da Osmanlı devletini bir an önce yıkmak niyetinde oldukları sonucuna varması şaşırtıcı olmaz. Halbuki, Lewis'in sonraki bölümlerde İttihatçılarla ilgili değerlendirmesinde olduğu gibi, reformlara karşı olanların da, tıpkı reform taraftarlarının olduğu gibi, devletin bekâsını kendi fikirlerinin iktidar olmasında görmüş oldukları açıktır.

59 Lewis, *a.g.e.*, s. 125.

60 Lewis, *a.g.e.*, s. 126.

Fakat bir süre sonra, özellikle II. Mahmut dönemi uygulamalarıyla, sultanın istibdadı daha da artmıştır. Buna karşın reformlar döneminde yeni ve okul görmüş bir aydın sınıfı teşekkül etmeye ve yüksek bürokrat ve ulemanın karşısında durmaya başlamıştır.⁶¹ Bu yeni sınıfın muhalefeti, I. Meşrutiyet'in ilanı ile bir zafer kazanmış gibi görünür. Bu dönem ise kitapta, "Devrim Tohumları" başlığı altında ele alınmıştır.

Yeni reform evresi, devlet kanunlarıyla değil de, edebî manifestolarla başlamıştır. Dönemin muhaliflerinin neredeyse tamamı edebiyat çevrelerine mensuptur ve bir kamuoyu oluşturmak adına, muhalefet aracı olarak basını kullanmışlardır. Talepleri ise daha fazla özgürlük ve meşrûti bir idaredir. Böylece yeni Türkiye'nin liderleri de politikacılar değil, şair ve yazarlar olmuştur.⁶² Bu bölümde ayrıca meşrutiyete giden sürecin siyasî olaylarının da bir özeti sunulmuştur.

Bu kısımda özellikle göze çarpan Bernard Lewis'in Tanzimat Fermanı ve Tanzimat dönemi ile ilgili olan değerlendirmeleridir. Lewis'e göre bu ferman ve ardından ilan edilen İslahat Fermanı, bir İslâm İmparatorluğu'nun sorunlarına, anlayış bakımından yabancı, uygulama bakımından da elverişsizdir. Lewis, bu fermanlar ve bu sürecin sonucunda ilan edilen Kanun-ı Esasî'nin, sadece yabancıları aldatmak için yapılmadığını, bunları yapanların onun ilanı ile içeride bir şeyleri değiştirme niyetinde olduğunu düşünür. Elbette bu kanunları yürürlüğe sokanlar, imparatorluğun bütünlüğünü ve egemenliğini muhafaza yollarını arıyorlardı.⁶³ Fakat bu durum, Tanzimatçıların ve bu dönem uygulamalarının, iç istibdada yabancı sömürsünü de ekledikleri gerçeğini değiştirmemiştir.⁶⁴

II. Abdülhamit dönemi, son dönem Osmanlı tarihinin en karmaşık, üzerinde bir türlü uzlaşmaya varılamayan, bir anlayış birliği oluşturulmaya imkân tanımayan bir dönemdir. Gerek II. Abdülhamit'in baskıcı idaresi ve gerekse de kendi iktidarı döneminde filizlenmeye başlayan ve hemen sonrasında onun iktidarına son veren İttihatçılık hareketi o dönem tartışmalarında en merkezî rolü oynar. Bu dönem "İstibdat ve Aydınlanma" başlığı altında işlenir.

Dönem istibdat dönemidir, çünkü II. Mahmut ve Tanzimat'la birlikte oluşturulmak istenen merkezileşme Abdülhamit'le doruğa ulaşmıştır. Dönem aynı zamanda bir aydınlanma dönemidir, çünkü gerek eğitim, adliye ve hukuk alanlarında ve gerekse de ulaştırma, haberleşme, basın yayın gi-

61 Lewis, *a.g.e.*, s. 135.

62 Lewis, *a.g.e.*, s. 135.

63 Lewis, *a.g.e.*, s. 165.

64 Lewis, *a.g.e.*, s. 170.

bi daha sosyal alanlarda reformların dorukta olduğu bir dönemdir. Bu anlamda II. Abdülhamit dönemi, Tanzimat hareketinin zirvesine ulaştığı dönem olmuştur;⁶⁵ II. Abdülhamit de Tanzimatçıların gerçek vârisi ve Tanzimat sürecinin tamamlayıcısı.⁶⁶

Tanzimat geleneğine uygun olarak, Tanzimatçı II. Abdülhamit'in karşısına da daha fazla özgürlükçü, daha fazla meşrutiyetçi ve daha fazla Batılılaşmacı güçler, yani İttihat ve Terakki örgütü çıkmıştır. Tıpkı Yeni Osmanlıların, Tanzimatçıların yetiştirmeleri oldukları gibi, İttihat ve Terakki mensupları da esasında II. Abdülhamit'in yetiştirmeleridir. İttihatçılar bir müddet sonra Meşrutiyeti tekrar ilan ettirmeyi başarmışlar, sonrasında da II. Abdülhamit'i tahttan indirmişlerdir. Lewis'in kurgusunda İttihatçıların bu ihtilallerinin önemi büyüktür. Çünkü bu ihtilal klasik Ortadoğu ihtilallerinden farklılık gösterir. Bu ihtilali yapanlar Ortadoğu'da olduğu gibi, kendilerine ikbal arayan genç subaylar değil, aksine eğitimle kumanda etmek için yetiştirilmiş idareci elitin üyeleridir. İstekleri de oldukça sadedir: Vatan ve hürriyet, meşrutiyet ve millet.⁶⁷

Meşrutiyetin ilanı ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile beraber İttihatçılar amaçlarına ulaşmışlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile nihayete erecek bir süreç başlamıştır. Bu süreç ve kahramanlarının serencamı kitapta "İttihat ve Terakki" başlığı altında sunulur. Lewis, bu bölümde işe öncelikle 1908 Devrimini nasıl anlamak gerektiği meselesi ile başlar. 1908 devriminin arkasında bir tertip aramanın yersiz olduğunu, onu Yahudilerin, masonların ya da İngilizlerin yapmadığını, bu devrimin, amaçları, yeteneksiz ve beceriksiz bir hükümdar yerine imparatorluğu koruyabilecek bir hükümet getirmek olan yurtseverler tarafından yapıldığını ifade eder.⁶⁸ Ona göre durum her ne kadar böyle olsa da nihaî planda II. Meşrutiyet de, birincisi gibi başarısızdır. Fakat bu yeni dönem tartışmaları ve bu tartışmalar sonucunda tasarlanan ve varılan birtakım farklı çözümler modern Türkiye için oldukça önemli olmuştur.

İttihat ve Terakki hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'nu bir savaşa sokmuş ve devlet bu savaştan mağlup ayrılmıştır. Bu durum aynı zamanda İttihat ve Terakki iktidarının da sonu anlamına gelmektedir. Lewis'in ifadesi ile "1908-1918 yılları arasında modern Türkiye'ye giden yol hazırlanmıştı. Kabul etmek gerekir ki Genç Türkler ülkeye demokrasi getirememişlerdi ama en azından İstanbul'a lağım kanalları sağlamışlardı".⁶⁹ Lewis'in İtti-

65 Lewis, *a.g.e.*, s. 177.

66 Lewis, *a.g.e.*, s. 181.

67 Lewis, *a.g.e.*, s. 203.

68 Lewis, *a.g.e.*, s. 210-212.

69 Lewis, *a.g.e.*, s. 227.

hatçılardan bu şekilde istihzâ ile bahsetmesine rağmen onları —II. Abdülhamit'i aratmayacak bir istibdat yaşatmaları ya da devleti savaşa sokmaları gibi— herhangi bir şeyle suçlamayı ilginçtir: İttihatçıların tamamen devletin bekâsını düşündüklerini, yanlış da olsa almış oldukları kararların devletin yüce menfaatleri doğrultusunda alındığını öne sürer.⁷⁰ Bunun nedeni İttihatçıların radikal bir biçimde Batılılaşma yönündeki reformlara ağırlık vermeleri hasebiyle Lewis'e sempatik gelmeleri olabilir.

“Kemalist Cumhuriyet” bölümü ise Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan süreci anlatır: Savaş bitmiş; bir müddet sonra Anadolu'da bir direniş hareketi başlamış; bu hareket Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla sonuçlanmış; Türkiye Cumhuriyeti ise Mustafa Kemal iktidarında on beş sene geçirmiştir. Acaba bu süreç Lewis tarafından nasıl değerlendirilmektedir?

Ona göre Kurtuluş Savaşı projesi, tamamen Mustafa Kemal tarafından kurgulanmış ve oluşturulmuş bir süreçtir. Lewis, Atatürk'ün 1927 senesinde meclis kürsüsünden yapmış olduğu konuşmanın metni olan *Nutuk*'tan bağımsızlaşmadan, klasik anlatıyı tekrarlar. Anadolu'da birtakım “kıpırdanmalar” olmaktadır, ama bunlar yetersizdir. Mustafa Kemal, Anadolu'ya direniş örgütlemeye adına çıkar ve bir anda tüm işleri yoluna koyar. Ve süreci anlatırken —o dönem için bu sıfatla nitelenebilecek kişilerin ya da programın varlığına nasıl kanaat getirdiği oldukça belirsizdir— “Kemalistler”den ve Kemalist programdan bahseder.⁷¹ Aynı şekilde “Anadolu'da milliyetçiler” tabiri de Kemalist tabiri ile birlikte ele alınmalıdır. Fakat son dönemlerde de sıkça ifade edildiği gibi, Anadolu'da bir direniş projesinin mimarları İttihat ve Terakki ileri gelenleri, daha ziyade de Enver Paşadır.⁷² Millî Mücadele sürecinde baş aktörler ise Osmanlı toplumu ve Anadolu halkı olmuştur. Bu sürece iştirak etmiş olanları tek bir sıfatla niteleme teşebbüslerinin tümü yetersiz kalacaktır. Kemalizm, ancak bir devlet ideolojisi halini aldıktan sonra Türkiye siyaseti açısından bir çözümleme birimi haline gelmiştir. Bu adlandırmayı daha önceki dönemlere teşmil etmek, mitik bir tarih oluşturma projesinin bir parçasıdır. Bu anlamda Millî Mücadele projesini Kemalist bir proje olarak okumak oldukça yetersiz bir okuma biçimi olarak nitelenebilir.

Millî Mücadele başarıyla neticelendikten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'ne giden süreç başlar. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve hilafetin ilgası, bu sürecin sacayaklarıdır. Lewis, Mustafa Kemal'in geçmişten

70 Lewis, *a.g.e.*, s. 226.

71 Lewis, *a.g.e.*, s. 250.

72 İttihat ve Terakki'nin Millî Mücadele sürecinde üstlenmiş oldukları rol için bkz. Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997, s. 109-155.

ders çıkarmak suretiyle ulemaya ve teokrasiye karşı savaş açtığını ve bunun da “modern Türkiye”nin önünü açtığını ifade eder. Bu dönemde Mustafa Kemal’in yapmış olduğu reformların büyük çoğunluğu dinî otoritelere karşıdır: Şeyhülislâmlık makamının ve Şer’iye Vekâletinin ilgâsı, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Medenî Kanun, Harf inkılabı, Şer’iye mahkemelerinin kapatılması, “Müslüman özdeşliğinin son sembolü olan” fesin yerine şapka takmayı zorunlu kılan Şapka Kanunu gibi... Bu ve benzeri reformlarla Mustafa Kemal’in, geçmiş dönemlerde reformlara karşı duran ulemanın nüfuzunu tamamen kırdığını belirtir. Bunun yanında Lewis, bu reformların Müslüman toplum üzerinde yaratmış olduğu derin psikolojik etkiyi yeterince resmetmez.

Bernard Lewis, bu bölümde özellikle tüm atıflarını *Nutuk*’a yapmak ve döneme ait bilgilerin sağlamasının yapılacağı yegâne metin oymuş gibi hareket etmek suretiyle eksik bir metodoloji uygular. Halbuki *Nutuk*, bir devrime önyak olmuş bir şahsın, Mustafa Kemal’in, yaptıklarını meşrulaştırma ve hadiseleri kendi penceresinden görüldüğü üzere resmetme girişimi şeklinde okunduğu ve kullanıldığı sürece daha anlamlı olabilecek bir metindir. Bu yüzden bu metnin fazlasıyla öznel bir metin olduğu kabul edilmeli ve o çerçevede kullanılmalıdır.⁷³

Atatürk’ün ölümünden Demokrat Parti iktidarına kadar olan dönem ise “Atatürk’ten Sonra Cumhuriyet” başlığını taşır. Bu dönemi şekillendiren iki önemli olaydan ilki, İkinci Dünya Savaşı, ikincisi de çok partili hayata geçilmesidir.

İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye Cumhuriyeti için ekonomik olarak oldukça zorlu yıllar olmuştur. Savaş yıllarında ülke içerisindeki ticaret gayrimüslimler tarafından neredeyse tekel altına alınmıştır. Lewis’in bunun önüne geçmek ve sermayeyi Türkler elinde toplamak için 1942 yılında çıkarılan Varlık vergisi ile ilgili yorumu oldukça manidardır: “Cumhuriyete inananlar ve kaderini ona bağlayanlar aldanmış oldular ve cezalandırıldılar. Oysa ki bu unsurlar sadakatsizlerden çok sadakatlılar idi.”⁷⁴ Ayrıca Varlık vergisi uygulamaları ile “Türkiye diğer devletlerin kendi iç işlerine müdahalesini davet etmiştir. Yabancı baskısıyla bu vergileri düzeltmekle de Atatürk Cumhuriyetinin hükümeti Kapitülasyonların en utanç verici ve küçültücü durumlarına yeniden düşmüştür.”⁷⁵

Bu bölümde ele alınan bir diğer konu da çok partili hayata geçiş meselesidir. Bernard Lewis’in bu olayla ilgili değerlendirmesi şu şekildedir: “Ke-

73 Nutuk’un siyasal anlamı ile ilgili olarak bkz. Zürcher, *a.g.e.*, s. 225-227.

74 Lewis, *a.g.e.*, s. 298.

75 Lewis, *a.g.e.*, s. 300.

malist Cumhuriyette yeni bir kuşak olgunluk çağına gelmişti ve milliyetçilik tek başına yeterli değildi. Yoğun bir Batılılaşma çağında yetişmiş bu kuşaklar, Batı'nın liberal geleneğinin derin etkisindeydi ve demokrasiyi de sadece bir moda veya diplomasi sorunu değil, Türkiye'nin eşitlik ve karşılıklı saygı esaslı üzerinde, Batı dünyasında nihaî olarak yerini almasını başarma aracı olarak görüyorlardı.⁷⁶ Bernard Lewis'in bu sözleri bir yere kadar doğru olmakla birlikte, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Lewis'in kendi ifadesi ile adeta bir "diktatörlük" benzeri uygulamaların sürdürücüleri, nasıl olmuş da birden demokrasiye geçişe karar vermişlerdir? Kitapta bu sorunun tatmin edici bir cevabına rastlamak mümkün değildir. Demokrasiye geçiş değerlendirilmesinde gözardı edilemeyecek faktör, belki de başlıca amil, artan Rus isteklerine karşın, savaş döneminde biraz da gözden düşmüş Türk iktidarının Batı'da ve Amerika'da lehlerinde bir kamuoyu oluşturma imkânı aramalarıdır. Aksi halde bu kadar demokrasi isteklisi olan iktidar partisi nasıl olmuştur da 1946 seçimlerinde Bernard Lewis'in de kabul ettiği seçim hilelerine⁷⁷ başvurmakta bir beis görmemiştir. Ya da nasıl olmuş da partiden ayrılanlara karşı şiddetli bir muhalefet sürdürmeye karar vermiş olan İsmet İnönü "birdenbire tam bir politika değişikliğine gitmiştir?"⁷⁸

Fakat bunun nedeni ne olursa olsun, Türkiye'de, demokratik bir seçim neticesinde bir iktidar değişikliği gerçekleşmiştir. Batılılaşma politikalarını kesintisiz bir biçimde uygulayan, bunun için halkın değerleri ile çatışmakta, onların kutsallarına set çekmekte beis görmeyen bir iktidar ilk serbest seçimde koltuğundan olmuştur. Her ne kadar onun yerine gelen de —Demokrat Parti— modernleşme anlayışı itibarıyla ilkinden farklı olmasa da, dayanmış olduğu toplumsal kesimler itibarıyla halkın değerlerine karşı daha barışık bir tavır sergileme yoluna gitmişlerdir.

Kitabın ikinci kısmı "Değişim Yönleri" başlığını taşır. Buradaki ilk bölüm ise Lewis'in ümmetten millete geçiş sürecinin nasıl olduğunu betimlediği "Ümmet ve Millet" tir. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin, dağılma döneminde kendine yeni bir meşruiyet kaynağı arama sürecinde Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük akımlarından birini seçme zorunluluğu ile karşı karşıya kaldığı ifade edilir. Lewis'in "İslâmlığı kabul eden uluslar arasında hiçbirisi, kendi ayrı özdeşliğini İslâm ümmeti içinde eritmekte Türklerden daha ileri gitmedi"⁷⁹ dediği Türklerin hem İslâm'a hem de siyasal olarak

76 Lewis, *a.g.e.*, s. 313.

77 Lewis, *a.g.e.*, s. 305.

78 Lewis böyle bir politika değişikliğinden bahsetmesine rağmen bunun nedeni ile ilgili olarak bir açıklamada bulunmaz. *A.g.e.*, s. 305.

79 Lewis, *a.g.e.*, s. 327.

hanedana oldukça bağlı oldukları bilinen bir gerçektir. Fakat Lewis'in kurusuna göre Türklerin hanedan bağlılığı milliyet fikirleri ile yıkılmaya başlamıştır. Bunun yerini ise Batı tipi vatan kavramı almıştır. Bu noktadan sonra sırf dinsel ya da hanedan bağları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki diğer uluslarla birarada kalabilmek imkansız bir hale gelmiştir. Gerek gayrimüslim ulusların tek tek bağımsızlıklarını ilanı ve gerekse de Müslüman unsurlar arasındaki milliyetçi hareketler neticesinde İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğü benimsemesi kaçınılmazdır.⁸⁰

Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte Türkçülük ya da milliyetçilik tam anlamıyla iktidar olmuştur. Mustafa Kemal, Lewis'in tespiti ile, Türkçülüğün Turancı ideallerden arınmış olan halini benimsiyordu. Ona göre, Mustafa Kemal de bu çeşit tasarımlara karşı idi; "diğer yerlerdeki Türk kardeşleri, onların sempatik ilgisinden yararlanabilirlerdi; fakat kendi siyasal kaderlerini kendileri yaratmalı, Türkiye Cumhuriyeti'ni kendi işinden alıkoyup, uzak ve tehlikeli maceralara sürüklemeye çalışmamalı idiler".⁸¹

"Devlet ve Hükümet" başlıklı on birinci bölüm ise oldukça betimsel bir tarzda belki ilk bölümlerde yapmış olduğu tespitlere şerh düşmek adına yazılmış bir bölüm olarak gözükmektedir. Burada anayasa, devletin başı meselesi, bakan ve bakanlıklar, devlet memurluğu, kabine, meclisler ve partiler, taşra idaresi, belediye idaresi gibi devlet mekanizmasının temel unsurlarının, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e aktarımı sürecinde ne tarz değişimlere uğradığı resmedilmiş ve bu değişimlerin tarihsel bir izleşti sunulmuştur. Bu bölümde de partiler konusunu işlerken Lewis, Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkevlerini ve halkodalarını açmasını diğer tek parti devletlerinin uygulamalarıyla —İtalya, Almanya, Rusya— benzeştigini ifade eder. Bununla birlikte CHP'den başka "hiçbir diktatörlük partisi, sulh ve sükun içinde kendi kendisinin yerine bir başka partinin geçmesini hazırlamadı, örgütledi ve kabul etmedi. Daha önce iki kez —başarısız olarak— CHP hoşgörülü bir muhalefeti denedi. 1945'te bunu üçüncü kez denedi ve kendi yenilgisini hazırladı" der.⁸² Burada ilginç olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri ile Demokrat Parti girişimi ile bir tutmasıdır. İlk iki teşebbüs deneme niteliklerinin yanı sıra özellikle sonuçları itibarıyla Mustafa Kemal'in muhalefeti görme ve sindirme girişimleri şeklinde de okunabilir. Üçüncü girişim ise diğerlerinden farklı olarak pratik bir zorunluluk halini almıştır.

80 Lewis, *a.g.e.*, s. 346.

81 Lewis, *a.g.e.*, s. 355.

82 Lewis, *a.g.e.*, s. 379.

“Din ve Kültür” bölümünü ise Lewis, dünyevilik ve laiklik, tarikatlar, din reformu, yazı ve dil, bilim adamlığı ve bilim, edebiyat ve sanat gibi mevzu-lara hasreder. Burada özellikle vurgulamak istediği şey, Türk modernleşme-cilerinin *laik* oldukları ancak *din karşıtı* olmadıklarıdır. Ve bu çerçevede Zi-ya Gökalp’in Fransızca *laique* kelimesini *lâ-dinî* şeklinde çevirmesini bir talihsizlik olarak niteler.⁸³ Ayrıca Kemalistlerin amaçlarının İslâmlığı yı-kamak değil, onu devletten ayırmak olduğunu, dini yalnızca inanç ve ibadet konularına hasretmek olduğunu belirtir.⁸⁴ Fakat bununla birlikte Lewis, Kemalist devrimin dinin ibâdî noktalarına ilişkin müdahalelerini de —iba-detin Türkçeleştirilmesi gibi— belirtmesine rağmen, bunun onun çizmiş olduğu Kemalistlerin laiklik anlayışıyla ne kadar uyduğunu ifade etmez.

Bu bölümde ayrıca Lewis, Sünnî İslâm’ın yetersizliklerini giderdiğini düşündüğü tarikatların II. Meşrutiyet’le birlikte siyasal önemlerinin arttığı-nı ifade eder. Gerek Jön Türkleri ve gerekse de Halife’yi destekleyen farklı tarikatlar mevcuttur. Milli Mücadele döneminde de iki taraf adına da ciddi roller üstlenmişlerdir. Cumhuriyet’in kurulması ve laikliğe giden uygula-maların başlamasıyla bunun önündeki en büyük engel tarikatlar olmuş-tur.⁸⁵ Bunlar da 1925 tarihli bir yasayla yasaklanmışlar ve mallarına devlet-çe el koyulmuştur.

Kemalist devrimin bütün uygulamalarına rağmen Türkiye’de bir dinî canlanma meydana gelmiştir. Gerek memurlar ve ordu arasında, gerekse de esnaf ve zanaatkarlar arasında dinî canlanmanın güçlü destekleyicileri olmuştur. Lewis ise bu durumu “Türk hayatında ve kültüründe derin İslâ-mî köklerin hâlâ canlı oluşu”na bağlar. Fakat ona göre bu canlanmanın na-sıl bir yol tutacağı açık değildir. “Eğer basit tepki yoluna devam ederse, ge-çen yüzyılın eserlerinin birçoğu yıkılacak ve Türkiye o kadar zorlukla çıktığı karanlığa tekrar dönecektir.”⁸⁶

Kitabın aynı zamanda son bölümü olan “Elit ve Sınıf” adlı bölümde de Lewis, Osmanlı Devleti’den Cumhuriyet’e aktarılan toplumsal ve iktisadî sınıfların neler olduğunu tespiti çalışır: Burada Batı’daki anlamda bir top-lumsal sınıftan bahsetmenin gereksizliğinin aşikâr olduğu ortaya çıkar. Bu-nunla birlikte eski düzenin toplumsal unsurlarının neler olduğunu ve Tür-kiye’de iktisadî yapının nasıl bir şekilde olduğunu resmeder.

Ayrıca ticaret, sanayi, tarım, toprak ağalığı ve arazi kanunlarını incele-dikten sonra tüm bu alanlarda Osmanlı Devleti’nin yetersizliğini tespit

83 Lewis, *a.g.e.*, s. 399.

84 Lewis, *a.g.e.*, s. 408.

85 Lewis, *a.g.e.*, s. 404-407.

86 Lewis, *a.g.e.*, s. 419.

eder. Fakat burada sürekli olarak baz aldığı şey Batı'dır. Batı'da olan herhangi bir iktisadî unsur Osmanlı Devleti'nde yoksa bu Osmanlı Devleti'nin eksikliğini işaret eder. Halbuki Osmanlı Devleti ve Batı farklı tarihsel süreçlerin ürünüdürler. Bir yanda kendine özgü klasik ekonomi doktrinlerini uygulayan ve bu çerçevede ömrünü idameye çalışan Osmanlı Devleti, diğer yanda ise uluslararası sömürgecilik politikası sayesinde siyasal üstünlük elde etmiş olan Batı durmaktadır. Bu anlamda Bernard Lewis, Batı'nın ekonomik üstünlüğünün ve buna mukabil Osmanlıların ekonomik geriliğinin altında yatan en ciddi faktörlerden biri olan Batı-dışı dünyanın sömürgeleştirilmesi gerçeğini görmezlikten gelmektedir.

“Sonuç” bölümünde de Lewis, Türk Devriminin genel bir değerlendirmesini sunar. Filî olarak 1908 ile başlatmış olduğu devrimin Cumhuriyet'le devam ettiğini belirtir. Devrimin kendi çocuklarını yetiştirdiğini ve Türkiye'de demokrasinin artık yerleşmiş olduğunu ifade eder.

Sonuç

Modern Türkiyenin Doğuşu adlı eser, Türk siyasî ve düşünce tarihi açısından önemini hâlâ muhafaza etmektedir. Bundaki en önemli sebep, Türk üniversitelerinde, Lewis'in, özellikle Cumhuriyet'in kuruluşuyla ilgili mitik anlatısının aynen benimsenmesidir. Batılı bir gözle yazılmış olan bu eser, klasik modernleşmeci bakış açısını tekrarlar. Gerek Osmanlı Devleti'nin çöküşünün devasının ve gerekse de modern Türkiye'nin uluslararası arenada yer almasının yegâne yolu, Lewis'e göre modernleşmek, başka bir deyişle Batılılaşmaktır. Ve onun modernlikten anladığı ise laikleşmek ve Batılı hayat tarzını benimsemek suretiyle, eski değerlerden uzaklaşmaktır. Bu fikirden hareketle eser boyunca Batılı bir düzen isteyenler her zaman iyi, bunun karşısında olanlar ise kötü olarak sunulmuştur.

Bununla birlikte Kemalistlerin uygulamış olduğu Batılılaşma metodlarında görülebilecek geleneksel düzene karşı tavır alışlar, Bernard Lewis'in aradığı niteliktedir. Bu yüzdendir ki, Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'nin girmiş olduğu yol, ona göre doğru bir yoldur ve bu anlamda Batı'nın Türkiye'nin yanında ve ona destek olması gerekir. Bu fikrini Türkiye'deki demokrasinin özgün niteliğini vurgulamak, Türk devriminin diğer Ortadoğu devrimlerinden farklı oluşunu iddia etmek, Türkiye'de demokrasiyi içselleştirmiş aydın kuşağın bulunduğu belirtmek vs. gibi tezleriyle pekiştirir. Bu ve benzeri fikirlerinin yer aldığı *Modern Türkiye'nin Doğuşu* adlı eseri ise, bu anlatının kutsal kitabı olarak, gerek devlet erkânı ve gerekse de üniversitelerde vazgeçilmezliğini uzun süre korumuştur ve hâlâ nezdinde bu sahada yapılmış en önemli çalışmalardan biri olarak anılmaktadır.

Bernard Lewis and Orientalist Tradition

Özgür ORAL

Abstract

Bernard Lewis, one of the leading and well-known orientalists, has very much contributed to the historiography of modern Turkish political thought, especially after his classical book *Emergence of Modern Turkey* was published in 1961. In this article, on the one hand, I briefly seek to examine the intellectual biography of Bernard Lewis, in line with his political affiliations; on the other hand, I attempt to review the *Emergence of Modern Turkey* especially in terms of its political implications. I claim that Lewis, as an academician and thinker, sometimes as an official state agent, serves for the British and American political desires and assists their project for the Middle East respectively and together. In regard to the *Emergence of Modern Turkey*, I argue that this book was written in the modernization paradigm, which is very much attractive in a number of ways in the Western academic circles in those times, according to which modernization process strongly requires the dissolution of the tradition and the strict separation of religion from the public sphere. The article consists of two sections; the first section provides a general discussion about the Bernard Lewis's intellectual development and works, whereas the second section contains the criticism of the *Emergence of Modern Turkey*.

